

hårt i stenbrotten. Det gällde hela tiden att sy, sticka, laga och stoppa. Trätöfflor, skinnbyxor och storvästar var typiska plagg för stenhuggarna. Bostäderna uppfördes av stenbolagen, fr.o.m. 1890-talet som flerfamiljs-hus, där arbetarna fick hyra. Ungkarlar fick bara hyra en sängplats inne i familjelägenheterna.

Stenhuggarna levde i närheten av den norsk-svenska riksgränsen och reste ofta över den. Mobiliteten var framträdande åtminstone så länge arbetarna var ogifta. Från 1890-talet blev inslaget av svenska stenhuggare i Østfold betydande. Den industriella utvecklingen var mer expansiv och ekonomin mer fördelaktig på den norska sidan jämfört med den svenska.

Socialistiska och syndikalistiska agitatorer besökte ofta stenhuggardistrikten runt sekelskiftet 1900. Den fackliga verksamheten var likaledes stark i stenhuggarmiljöerna. De första fackföreningarna startade 1888 i Fredrikstad och Liholt nära Halden, och flera uppstod under 1890-talet och början av 1900-talet; den första svenska 1897. Dessa fackföreningar kom att spela en framträdande roll i samband med de arbetskonflikter som ägde rum på både norsk och svensk sida vid 1900-talets början och senare. Som mötesplatser kom olika Folkets hus att vara betydelsefulla. Liholt fick 1897 det första norska Folkets hus. Krokstrand blev 1902 först på den svenska sidan. Påverkan från nykterhetsrörelsen märks genom att alkohol inte fick intas i Folkets hus.

Kooperationen var en annan väsentlig föreningsform från det sena 1800-talet och framåt. Den visade på samhörighetskänslan bland stenhuggarna. Kooperativa stenhuggerier bildades; ett av dem bedriver fortfarande sin verksamhet. På fritiden spelade musik och dans en central roll. Idrotten, och särskilt fotbollen, fick tidigt stor betydelse.

Boken avslutas med en presentation från stenhuggarperioderna av kulturminnesmärken ute i det fria, vilka är värda att besöka än idag. I det sammanhanget märks Ekomuseum Gränsland, som ekonomiskt har bidragit till bokens utgivning. Boken kan rekommenderas åt alla som intresserar sig för industrihistoria och arbetarhistoria. Översikterna över lång tid utgör styrkan i framställningen. Fördjupning i någon enskild period har inte varit möjlig, även om det egentligen kunde ha varit önskvärt. Texterna i boken är emellertid viktiga som bakgrund för kommande forskning som vill fördjupa sig inom olika specialområden och utvalda stenhuggarmiljöer samt följa utvecklingen över tid. De båda författarna inbjuder faktiskt till kommande djupstudier när de på flera ställen skriver "kanske" eller

"troligen" på grund av brist på tidigare utförda djupundersökningar.

Anders Gustavsson, Oslo

375 år med Livrustkammaren. Barbro Bursell och AnneMarie Dahlberg (red.). Inger Kåberg (form). Roger Tanner (övers. English summaries). Livrustkammaren, Stockholm 2003. 267 s., ill. ISSN 0024-5372.

År 1628 bestämde Gustav II Adolf att några av hans dräkter från fälttåget mot Polen året innan skulle överlämnas till rustkammaren och bevaras där till evig åminnelse. Detta var början till vad som kom att bli Livrustkammaren, vårt lands äldsta museum.

Som ett led i firandet av de 375 åren som gått sedan dess, publicerades *375 år med Livrustkammaren*, redigerad av överintendent Barbro Bursell och intendent AnneMarie Dahlberg. De allra flesta författarna till de olika artiklarna är Livrustkammarens egna tjänstemän. Utomstående är professorn i idé- och lärdoms historia Bo Sundin, samt doktoranden Karin Tegenborg-Falkdalen, som tillsammans svarar för kapitlet "Gustav II Adolf och Livrustkammarens tillkomst".

Överförandet av dräkterna från kungens fälttåg i "Prytzen", var första början till att rustkammaren alltmer kom att omvandlas från att ha varit konungens vapen-, rustnings- och ammunitionsarsenal till att bli en historisk samling, ett museum. Om kungens motiv för överlämnandet vet vi ingenting. Författarna för fram tanken att han helt enkelt ville skapa ett monument över sig själv eller visa en gest av tacksamhet över att ha överlevt drabbningarna. Kanske ville han också demonstrera för eftervärlden vilka strapatser han som Sveriges konung fått genomlida.

En viktig händelse i rustkammarens förändring mot en historisk samling var något senare att skinnet av konungens häst Streiff applicerades på en trästomme och placerades i rustkammaren på Tre Kronor, där hästen senare kunde beskådas. Alltsedan dess har Streiff varit en av Livrustkammarens huvudattraktioner i senare konkurrens med bl.a. Karl XII:s uniform från Fredrikshald och Gustav III:s dräkt från Operamaske-raden, från 1920-talet också med övriga Gustav Adolf-reliker från Lützen.

Vid grundandet fanns också praktfulla rustningar, vapen och annat som brukats av Gustav Vasa och hans söner men som blivit omoderna och kunde betraktas

som museiföremål. Redan i Riksrådets beslut 1633 sägs att "det brukeligt vara plägar" att bevara vissa minnen. Det är, enligt författarna, ofrånkomligt att tankarna faller på katolska kyrkans sätt att bevara "kraften" av berömda personer genom relikier. Även om denna sedvänja avskaffats genom reformationen är det inte alltför långsökt att tänka sig att bevara kraften hos personer även med annan trosinriktning. Bevarade ting från sådana personer ägde också en särskild symbolik. Lützenrelikerna blev troféer i den kejsrerliga konstkammaren i Wien och eftertraktade byten för souvenirjägare.

Nationalstaternas framväxt under 1500- och 1600-talen innebar ett ökande intresse för det förflutna och ett sökande efter stöd för politiska och nationella ambitioner. Vi behöver t.ex. bara erinra om Olaus och Johannes Magnus och den götiska historieskrivningen, om Johannes Bureus och Johan Skytte. Den senare hävdade att svenskarna eller götarna är "nästan de aldäldste bland folk" och att de därmed hade företräde bland nationerna. Det vore märkligt om inte Gustav II Adolf skulle vara påverkad av sin gamle lärares åsikter. Barbro Bursell menar att Livrustkammarens tillkomst måste ses "som ett led i det arbete som kungen bedrev så energiskt och på många fronter för att bygga upp och stärka både sin egen och Sveriges identitet och ryktbarhet" och att man också förstätt det symbolvärde hans blodiga kläder besatt och hjälpte till att skriva in honom i historien. Kungen var väl förtrogen med historien och visste hur viktigt den var för identiteten.

En annan tanke som Sundin och Tegenborg-Falkdalen för fram är Livrustkammaren som en slags "furstespegel". Johannes Magnus krönika framställer de olika kungarna som representanter för en viss furstetyp, föredömen för moraliska och politiska dygder, avsedda att vägleda furstar, aristokrater och andra. Var Livrustkammaren med de kungliga relikerna en materialiserad furstespegel? Allt fler föremål började samlas i Livrustkammaren till minne av betydelsefulla personer eller viktiga händelser. Historieämnet "skulle förse samtiden med goda, eftersträvansvärda exempel" i moraliskt och uppfostrande syfte.

Livrustkammaren var inte unik. Ute i Europa skapade furstar alltsedan 1500-talet samlingar av märkvärdigheter i s.k. Kunst- eller Wunderkammer. Även där var dessa en blandning av utrustningar för praktiska behov och av gåvor eller troféer, erövrade under krig och fälttåg. Med tiden ordnades dessa samlingar i museilikhande former, ibland tillgängliga för en begränsad publik.

I kapitlet "Livrustkammaren – kungens vapensamling" berättar Nils Drejholt om hur kunskapen om samlingarna traderats genom att det vid byte av livrustmästare – de var ansvariga för samlingarna, även ekonomiskt – upprättades skriftlig inventarieförteckning uppdelad i föremålsgrupper, som kvitterades av den nytillträdande. Sådana förteckningar finns bevarade från 1654–55 och från varje byte fram till 1906–07.

Till de praktfullaste föremålen hör de diplomatiska gåvor som kungarna fick ta emot, ofta bestående av hästar med tillhörande utrustning. Karl XI fick t.ex. av Ludvig XIV vid sin myndighetsförklaring 1673 tolv troligen arabiska fullblod med full utrustning och vapen. Men också kungarna själva beställde inför kröningar och andra solenna tillfällen mycket påkostade utrustningar.

Under 1800-talets lopp övergick samlingarna mer och mer till att bli ett museum i modern mening. Även andra kungliga samlingar införlivades. Samtidigt började också förvärv av föremål utan kunglig anknytning. Idag är som bekant Livrustkammaren en statlig museiorganisation som också innefattar Skoklosters slott och Hallwylska museet.

Lena Rangström skriver om världens största samling av kungliga kläder. Särskilt 1600-talssamlingen är fullständigt unik och berättar om franskt mode och dess högtstående broderikonst. Dräktsamlingarna omspannar tiden från Erik XIV:s purpurfärgade kröningsmantel i sammet från 1561 till Carl XVI Gustafs kläder som barn och kronprins. Ursprunget till dräktsamlingen är den kungliga klädkammararens samlingar, som mirakulöst nog räddades vid slottsbranden 1697. Ett brännmärke på en av Karl X Gustavs dräkter påminner om dramatiken. Under de senaste århundradena har dräktsamlingen utökats genom generösa gåvor av de kungliga. Idag utökas samlingarna också genom förvärv även från icke kungliga.

Om praktfulla vagnar, sadlar och annan utrustning skriver Eva-Sofi Ernst. Äldst i samlingen är den i Paris 1696 för Karl XI tillverkade Berain-vagnen. Vagnparken avspeglade konungens makt och status. Ernst kommer också in på varför hästar stoppades upp och hästens betydelse som avspiegling av monarken. Att stå inför Streiff var som att möta Gustav Adolf själv.

I ett par kapitel beskriver Johanna Nilsson, Rebecka Enhörning och Lisen Tamm konservering och vård av textilier respektive metaller. Vi får veta både om risker med att använda felaktiga metoder och om Rudolf Cederströms framsynta inställning att hellre låta bli än

att göra någonting som kanske kunde skada föremålen och istället invänta forskning och nya material. Cederström införde också systemet att noggrant dokumentera alla konserveringsåtgärder.

Livruskammaren har under sin tillvaro måst byta lokaler inte mindre än 17 gånger. Den längsta perioden tillbringades i Nordiska museets byggnad. Om de olika lokaliseringarna skriver Nils Drejholt. Det är en historia om trångboddhet, om kungligt företräde till lokaler både i Slottet och i Arvfurstens palats, om splittring och återförening av samlingarna för att slutligen 1978 få sin senaste hemvist i specialinredda lokaler i Slottet. Det innebar också att Livrustkammaren för första gången blev en självständig museiinstitution.

I ”Från kunglig förråds-kammare till statligt museum” behandlar Barbro Bursell de personer som under århundradena ansvarat för samlingarna, från 1500-talets livrustmästare till nutidens överintendent. Under flera århundraden var livrustmästarna personligen ansvariga för samlingarna, för att ingenting förstördes och ingenting förkom. Ålder, vanvård och användning av föremål vid maskerader, torneringar m.m. har självklart gjort att föremål förfarits. Även besökare kunde få prova på att använda föremålen. Välbekant är Årstafruns provande av en av Karl XII:s handskar vid ett besök. Inte minst de många exemplen på ”återbruk” har demolerat många föremål. Vid 1800-talets början såldes t.o.m. utsorterade föremål på auktion, en åtgärd, som, rätt hanterad, kanske också idag skulle något lätta magasineringsbördan för många museer.

Först i samband med att intresset för museerna som medel att stärka den nationella identiteten under 1800-talet fick Livrustkammaren 1850 sin första egna chef. Samtidigt sammanfördes de olika splittrade delarna till en enhet i Arvfurstens palats, där utställningarna blev ”platsen för de stora fosterländska känslorna”, som Ann Grönhammar skriver. När Nationalmuseum öppnade 1866 ingick också Livrustkammaren som en betydande del i utställningsverksamheten. I och med detta fick Livrustkammaren också en vetenskaplig status med konst- och kulturhistoriskt skolad personal. Den som påbörjade en sedan dess fortgående vetenskaplig bearbetning av samlingarna var Carl Anton Ossbahr, som genomförde ”en utrensning av allt romantiskt ogräs och införde en sund, historisk-vetenskaplig metod”, som Rudolf Cederström sagt. Denne övertog styret 1903 för en mer än fyrtioårig chefsperiod och ansvarade även för nyuppställningarna i Nordiska museet 1909. Han författade en rad vetenskapliga skrifter

kring samlingarna och startade tidskriften *Livruskammaren* som ett forum för publicering av tjänstemännens forskning, även internationellt. Han räddade Statens trofésamling från förfall, han utarbetade, som nämnts, metodik för konservering, han såg till att samlingarna utökades. Även de följande cheferna hade höga vetenskapliga meriter.

Ann Grönhammar behandlar i ett intressant kapitel hur samlingarna presenterats under olika perioder och i olika lokaler. Uppställningen i Nordiska museet i början av förra seklet präglades av tidens vetenskapliga sätt att följa en kronologisk linje, där allt var lika viktigt och man, menar hon, måste passera olika tidsperioder för att nå fram till vissa highlights, och till skillnad från i dagens uppställningar i Slottet ingenting fick presenteras som sådana. Säkert var det så i stora drag från allra första början. Men genom att utställningarna var uppdelade i södra (1500- till 1600-tal) och norra (1700- till 1900-tal) hallarna i musebyggnaden, var den kronologiska uppställningen inte särskilt besvärande. Sättet att ställa ut och dispositionen av lokalerna ändrades emellertid då och då. Åtminstone under de senaste årtiondena i Nordiska museets byggnad framstod både Karl XII:s uniform, Gustav III:s maskeraddräkt liksom kröningsdräkter, vagnar m.m. som efter tidens förhållanden väl belysta highlights som drog besökarnas blickar till sig. Allt måste ses med de ögon som olika tiders museimän betraktade sättet att ställa ut på.

I bokens sista kapitel behandlar AnneMarie Dahlberg det stora antal sammanhang där Livrustkammaren internationellt har presenterat sig eller delar av sina samlingar – en imponerande rad av utställningar och andra kulturaktiviteter som hjälpt till att ge institutionen internationell goodwill. Boken har också försetts med summaries och parallella bildtexter på engelska.

En stor del av behållningen med boken är det utomordentliga bildmaterialet, både från äldre tider och presentationer av praktföremål i modern tappning. Till största delen är de senare är tagna av Livrustkammarens skickliga fotograf Göran Schmidt.

Boken ger en utomordentlig översikt av vårt äldsta museum och dess verksamhet under de 375 åren. Ibland tröttnas man, om man som anmälaren sträckläser boken, av de lite alltför många upprepningar som återkommer i olika bidrag. Men kanske är det så att läsaren i en publikation av detta slag väljer att läsa just de kapitel som intresserar för tillfället och då behövs de bakgrundsfakta som nu så ofta återkommer.

Hans Medelius, Stockholm